

«Paraula és imatge de semblança de pensa»: d'un error d'impremta a la mala interpretació d'un passatge de Ramon Llull

Jaume Medina

Universitat Autònoma de Barcelona

Jaume.Medina@uab.cat

Un dia, tot cercant informació per a un estudi sobre la teoria lingüística de Ramon Llull, vaig topar amb un article d'Elena Pistolesi titulat «“Paraula és imatge de semblança de pensa”»: origen, natura e svilupo dell'affatus lulliano», *SL*, 36 (1996), pp. 3-45. Com que l'any 2005 jo havia editat dins el volum XXX de les ROL el *Liber de mille prouerbiis*, al capítol XLVIII del qual es troba el proverbi número 9, que diu: «Verbum est imago et similitudo cogitationis», el títol de l'article de Pistolesi em va resultar xocant. En efecte, l'esmentat proverbi, en la seva forma llatina, és la traducció d'un text català que per força havia de dir: «Paraula és imatge e semblança de pensa». Vaig pensar, primer, que l'autora s'havia equivocat en la transcripció del proverbi en el títol del seu treball. Però després vaig poder veure que les capçaleres de les pàgines senars del seu article oferien totes el mateix error. I per això vaig haver de concloure que no es tractava d'una errata, ans era ben voluntària aquesta formulació. D'altra banda, a la pàgina 37 del seu estudi, Pistolesi transcrivia l'esmentat proverbi i hi posava una nota amb la referència i la remissió a l'edició d'on l'havia pres: la del volum primer de les *Obres essencials* de Ramon Llull, editades a Barcelona el

1957.¹ Certament, a la pàgina 1267b d'aquest volum, s'hi troba el proverbi amb la forma donada per Pistolesi, és dir: «9. Paraula és imatge de semblança de pensa». A la vista d'aquest fet, la responsabilitat d'una possible errada en la transcripció deixava d'ésser de l'autora de l'article i passava a ésser d'un altre, això és, de l'editor d'aquest llibre lul·lià en les *OE*: Antoni Comas. Aquest professor, en la seva *Introducció*, en parlar dels *manuscris del Llibre dels mil proverbis*, deia: «Fins fa poc es coneixia un sol manuscrit de *Mil Proverbis*, el manuscrit miscel·lani del segle XIV, anomenat *Dominicà (D)*, de la Biblioteca Provincial de Palma de Mallorca». I, en una nota a peu de pàgina, el professor deia encara:

Sobre la lliçó d'aquest manuscrit s'han fet, fins al present, tres edicions del llibre que ens ocupa: 1) una d'anònima, molt fidel, feta a Palma l'any 1746, amb versió llatina; 2) la de Jeroni Rosselló, amb versió castellana, inclosa en el primer volum de la seva edició de Llull, publicada a Palma en 1901; 3) la de mossèn Galmés en el volum XIV (*Proverbis de Ramon, Mil Proverbis, Proverbis d'ensenyament*) de l'edició d'*Obres originals*, Palma, 1928.

Antoni Comas acabava la nota precisant: «D'aquesta excel·lent edició [és dir, la referida de mossèn Galmés] s'ha tret, modernitzant-lo, el text per a la present».² Vista aquesta explicació, quedava anar a veure l'edició de Salvador Galmés, per comprovar si l'error present en l'edició de Comas era imputable a ell o a mossèn Galmés. Un cop consultada l'edició de Galmés, quedava palès que aquest havia escrit, a la pàgina 369: «9 Paraula es ymatge e semblança de pensa». Una consulta posterior al foli 137r del Manuscrit 1025 (s. XIV/XV) de la Biblioteca Pública de Palma feia palès que la transcripció de mossèn Galmés era ben fidel a la lectura oferta pel manuscrit d'on l'editor havia tret el text. Era ben clar, doncs, que la citació de Pistolesi es fonamentava en l'error de l'edició de què havia pres la referència. Un error que, d'altra banda, es trobava també en l'edició de *Beati Raymundi Doctoris Illuminati et Martyris, Liber de mille prouerbiis latina et lemouicensi lingua nunc primum editus* (Mallorca: Miquel Cerdà-Miquel Amorós, 1746), a la pàgina 160, on diu: «9. paraula es imatge de semblança, de pénça»; encara que, a la pàgina 161, en la seva versió llatina, diu: «9. locutio est imago & similitudo cogitationis». O sigui que, en aquesta primera edició impresa dels *Mil proverbis*, tenim dues interpretacions diferents del proverbi, segons que es llegeixi en català (la llengua original de l'obra) o en

¹ Vegeu: Ramon Llull, *Obres essencials I* (Barcelona: Editorial Selecta, 1957) [D'ara endavant: *OE*].

² Vegeu *OE*, pàg. 1246.

llatí. I això podria dur algú a pensar que, com que la versió catalana és anterior a la llatina, la interpretació catalana publicada en aquesta edició de 1746 és la correcta. Res més lluny d'això. Aquí també es tracta d'una errata d'impremta.

Altrament, si hom mira la tradició manuscrita catalana, troba el testimoni unànime que la interpretació correcta és la donada per la versió llatina:

Al manuscrit de Barcelona, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, ms III (XIV final), fol. 131r, trobem: «paraula es missatge e semblança de pença».

Al manuscrit Vaticà, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 4850 (any 1393), fol. 106r, llegim: «paraula es ymage esemblança de pensa».

Al manuscrit de Palma, Biblioteca Pública, 1025 (XIV/XV), fol 137r, es diu: «paraula es ymatge é semblança de pença».

Al manuscrit de València, Biblioteca Històrica de la Universitat de València, ms. 216 (xv inici), fol. 84r, veiem: «E si parles per auctoritat parla a imatge e asemblança de pensa».

Al manuscrit de Roma, Collegio S. Isidoro 1/71 (xv final), fol. 84r, es diu: «paraula es ymage et semblansa de pensa».

Al manuscrit de Palma, Biblioteca Pública 1022, (any 1741), pàg. 429 (el fol. té una doble numeració: 216 i 416), veiem: «Paraula es imatje è semblansa de pensa».

A la vista d'això hem de concloure que la lectura correcta del proverbi és: «Paraula és imatge e semblança de pensa». Bé que dins de la formulació del proverbi es trobi el terme «semblança»,³ al qual Ramon Llull donà al llarg de tota la seva obra una extraordinària càrrega conceptual, en aquest context, se n'ha de fer abstracció i anar a l'autèntica font de Ramon Llull, que no és altra que la Bíblia. I concretament al llibre del *Gènesi*, I, 26, en què Déu, després d'haver fet tota la creació, digué: «faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram», on la càrrega conceptual del terme *semblança* és d'una mena diferent a la de Ramon Llull.

Certament, sorprèn (encara que és comprensible, perquè és un fet que ens ha ocorregut a tots, en corregir les galerades dels nostres estudis) que l'editor del llibre dels *Mil proverbis* dins les *OE* no s'adonés de l'error d'impressió en aquest cas concret; i encara més sorprèn que l'autora de l'article prengué la formulació del proverbi sense contrastar-la amb cap altra edició. Sorprèn, perquè a qualsevol persona amb un mínim de formació religiosa, quan sent o llegeix els

³ Sobre aquest terme, vegeu el que en dic jo mateix als articles: «Una introducció a l'obra catalana de Ramon Llull», *Notandum* 20 (2009), pp. 15-26 <<http://www.hottopos.com>>, especialment p. 22, i «Obscuritat i levació d'enteniment en l'obra de Ramon Llull», *Revista de llengües y literaturas catalana, gallega y vasca* 14 (2008-2009), pp. 253-259.

mots «imatge» i «semblança» escrits o pronunciats amb tanta proximitat, se li ha de fer present per força el ressò del primer capítol del llibre del *Gènesi*, anteriorment reportat. Però, en el cas que ens ocupa, no va ser així, ni per a l'editor de les *OE*, ni per a l'autora de l'article, ni per als membres del consell de redacció de la revista *SL*, tots els quals tenen, sens dubte, una més que notable formació religiosa. Sorpren que hom pugui transcriure com a referència d'autoritat una expressió mancada de sentit com és «paraula és imatge de semblança de pensa». En efecte, ¿es va preguntar mai cap de les persones abans referides quin era el significat d'una formulació com aquesta? ¿Quin aspecte deu tenir una cosa tan absurda com la imatge d'una semblança de pensament?

Heus ací una mostra de les complicacions que pot portar un simple error d'un impressor incorporat definitivament en el text d'una obra impresa. I, alhora, una prova que val la pena de contrastar sempre les citacions, donant crèdit preferentment a les edicions crítiques, per tal de poder fonamentar les interpretacions en els criteris d'autoritat. En el cas que ens ocupa, hauria valgut la pena de fer-ho, ja que el text citat dóna lloc al títol de l'estudi (encara que després, dins el cos del treball, no es faci cap consideració de fons sobre el contingut del proverbi).

El que volia dir Ramon Llull en aquest proverbi és que, igualment com l'home va ésser fet a imatge i semblança de Déu, així també la paraula és la imatge i la semblança del pensament.⁴ Sant Agustí, del qual va prendre model Ramon Llull, hauria dit que el verb és la imatge i la semblança de l'ànima (i potser és també en l'ànima que pensava Ramon Llull quan parlava del pensament).

En síntesi, direm que el pensament de Ramon Llull ja és prou complex per si mateix, i que no cal que amb la nostra imaginació ens esforcem a complicar-lo més encara.

Paraules clau

Edició de textos llatins i catalans. Ramon Llull

Key Words

Edition of Latin and Catalan texts. Ramon Llull

⁴ Pel que fa a la filiació del pensament lul·lià sobre el llenguatge, vegeu: Sebastián Trias Mercant, «Raíces agustinianas en la filosofía del lenguaje de R. Llull», *Augustinus* 81/84 (1976), pp. 59-80; Sebastián Trias Mercant, *Ramon Llull. El pensamiento y la palabra* (Mallorca: El Tall Editorial, 1993); Joan Tusquets i Terrats, *La filosofía del llenguatge en Ramon Llull. Marc, exposició i crítica* (Barcelona: Editorial Balmes, 1993).

Resum

L'apreciació d'un error d'edició en el text del llibre dels *Mil proverbis* de Ramon Llull porta l'autor de l'article a demanar als estudiosos que facin els possibles per no complicar més la complexitat del pensament lul·lià.

Abstract

The discovery of an editorial error in the text of the book of the *Mil proverbis* of Ramon Llull has led the author of this article to ask scholars to make every possible effort not to complicate even more the complexity of Lullian thought.